

Barry Hartog

HANDELINGEN ALS REISVERHAAL

Reizen en reisverhalen spreken tot de verbeelding.

Nieuw

Reizen dagen ons uit om onze vertrouwde omgeving achter ons te laten en ons onder te dompelen in nieuwe plaatsen en ervaringen. Zo leren reizen ons nieuwe kanten van onszelf ontdekken.

Andere culturen

In de antieke wereld was dat niet anders. Zeker in het Romeinse rijk werd veel gereisd: de Romeinen bestuurden het gehele Middellandse Zeegebied en legden overal nieuwe wegen aan. Het gevolg hiervan was dat inwoners van het Romeinse rijk in toenemende mate in contact kwamen met andere culturen, ideeën en tradities. In de studie van de Romeinse wereld is steeds meer aandacht voor de vraag hoe inwoners van het Romeinse rijk zichzelf zagen in het licht van de interculturele context waarin ze leefden. Wat betekende contacten met andere culturen voor hun eigen identiteit? Zijn er in het Romeinse rijk processen van globalisering waar te nemen, zoals we die ook in onze tijd kennen? En wat is de rol van reizen in deze ontwikkelingen?

Paulus doorkruist het Romeinse Rijk

In deze bijdrage wil ik het belang van deze vragen illustreren aan de hand van twee passages uit het Bijbelboek Handelingen. Het tweede

deel van dit boek beschrijft hoe Paulus het Romeinse rijk doorkruist en overal de boodschap van de opgestane Heer verkondigt. Op zijn reizen komt Paulus in contact met veel verschillende mensen, elk met hun eigen lokale cultuur en tradities. Door Handelingen te lezen als reisverhaal wil ik betogen dat de boodschap die Paulus verkondigt, verschilt al naar gelang de plaats waar hij verkondigd wordt. In tegenstelling tot wat soms wordt gedacht, beschrijft Handelingen geen vastomlijnd Christendom, geen in steen gehouwen chris-

telijke identiteit, die het Romeinse rijk oververt. Integendeel: het boek laat zien hoe een vloeibare en veranderlijke beweging rond de opgestane Christus ontstaat door zich telkens opnieuw aan te passen aan de tradities van de plaatsen die Paulus op zijn reizen aandoet. Hoewel allen die de boodschap van de opgestane Heer aannemen, opgenomen worden in de universele gemeenschap die rond deze boodschap ontstaat, is de boodschap zelf sterk lokaal van kleur.

Paulus en Barnabas in Lystra (Hand. 14:5-20)

Handelingen 14 beschrijft hoe Paulus en Barnabas, ternauwernood ontkomen aan onlusten in Ikonium, aankomen in Lystra. Wanneer zij daar een man genezen die vanaf zijn geboorte verlamd was, denken de inwoners van Lystra dat de Paulus en Barnabas incarnaties van Zeus en Hermes zijn. Zelfs de priester van Zeus raakt bij de verwarring betrokken en reikt stieren en kransen aan om aan de twee apostelen te offeren. Voordat dit offer kan plaatsvinden, scheuren Paulus en Barnabas echter hun kleren en roepen ze de inwoners van Lystra op om niet Zeus en Hermes, maar de levende God te vereren:

Hermes

Maar toen de apostelen Barnabas en Paulus merkten wat de bedoeling was, scheurden ze van ontzetting hun kleren en drongen zich door de menigte heen, al roepend: 'Wat doet u toch? Wij zijn mensen, net als u. Onze boodschap is nu juist dat u geen afgoden moet vereren, maar de levende God, die de hemel en de aarde en de zee heeft geschapen en alles wat daar leeft. Hij heeft ... toch niet nagelaten blijk te geven van zijn goedheid: vanuit de hemel heeft hij u regen geschonken en vruchtbare seizoenen. (Hand. 14:14-17)

Dit valt op

Twee dingen vallen op in deze redevoering. Eén: Paulus en Barnabas reppen met geen

Foto 1: Genezing van een verlamde

woord over de opgestane Christus. Waarom niet? Waarschijnlijk heeft dit te maken met het idee van de inwoners van Lystra dat de goden in mensengedaante waren neergedaald. Als Paulus en Barnabas hun publiek zouden vertellen dat Jezus als zoon van de levende God op aarde heeft geleefd, zouden de Lystriërs dan niet juist geloven dat ook Paulus en Barnabas incarnaties van goden zijn?

Nauw aansluiten bij

Twee: in hun beschrijving van God gebruiken Paulus en Barnabas agriculturele termen die nergens in deze combinatie in het Nieuwe Testament voorkomen. De reden hiervan is waarschijnlijk dat Lyaconië, de regio waar Lystra toe behoorde, van oudsher een vruchtbaar gebied was voor landbouw en veeteelt. Deze twee punten laten zien dat Paulus en Barnabas in hun redevoering nauw aansluiten bij de lokale situatie van de Lystriërs: de apostelen sporen de inwoners van Lystra aan om zich toe te wenden naar de universele God, die de hemel en de aarde schiep, maar niet zonder hun lokale eigenaardigheden op te geven.

Paulus op de Areopagus (Hand. 17:15-34)

Een vergelijkbare situatie vinden we in Hand. 17. Wanneer Paulus in Athene in synagogen en op de markt spreekt, trekt hij de aandacht van enkele epicureïsche en stoïsche filosofen, die hem meenemen naar de Areopagus en hem ondervragen over zijn denkbeelden. Paulus wijst hen op een altaar met het opschrift 'aan de onbekende god' en identificeert deze met 'de God die de wereld heeft gemaakt':

[T]oen ik in de stad rondliep en alles wat u vereert nauwlettend in ogenschouw nam, ontdekte ik ook een altaar met het opschrift: Aan de onbekende god. Wat u vereert zonder het te kennen, dat kom ik u verkondigen. De God die de wereld heeft gemaakt en alles wat er leeft, hij die over hemel en aarde heerst, woont niet in door mensenhanden gemaakte tempels Uit één mens heeft hij de hele mensheid gemaakt, die hij over het hele aardoppervlak heeft verspreid Het was Gods bedoeling dat ze hem zouden zoeken en hem al tastend zouden kunnen vinden, aangezien hij van niemand van ons ver weg is. Want in hem leven wij, bewegen wij en zijn wij; zoals ook enkelen van uw dichters gezegd hebben: Want wij zijn ook van Zijn geslacht. (Hand. 17:23-24, 26-28)

Lokale tradities

Paulus sluit in zijn redevoering - net als in de toespraak die hij in Lystra hield - aan bij lokale tradities: hij wijst de Atheners op hun eigen

altaar en gebruikt het opschrift van dit altaar om zijn gehoor te wijzen op de God die hij predikt. Maar Paulus gaat verder: ook wat hij over 'zijn' God vertelt, formuleert hij in Griekse categorieën die zijn Grieks-filosofische publiek zouden moeten aanspreken. De zin 'wij zijn ook van Zijn geslacht' komt letterlijk uit het gedicht *Phaenomena* van de Griekse dichter Aratus (315/310-240 v.Chr.). In het gedeelte dat Paulus aanhaalt, spreekt Aratus over Zeus als hoogste god: Laten we met Zeus beginnen, die wie wij mensen nooit onbesproken laten. Vol van Zeus zijn alle straten en alle pleinen van de mensen, en vol [van hem zijn] de zee en de havens. Wij allen verlangen in alles naar Zeus, want zijn nageslacht zijn wij. (Aratus, *Phaenomena* 1-5).

Buste van Zeus

Oproep tot bekering

De universele wijze waarop Aratus over Zeus als grond van het menselijke leven spreekt wordt door Paulus overgenomen in hoe hij spreekt over de God die hij verkondigt. Deze God, zo zegt Paulus, heeft 'de wereld ... gemaakt en alles wat er leeft' (v. 24), heerst 'over hemel en aarde' (v. 24), schenkt zelf 'aan iedereen leven en adem en al het andere' (v. 25) en is 'van niemand van ons ver weg' (v. 27). Waar Paulus in Hand. 14 de levende God nog contrasteerde met Zeus, worden de twee goden in Hand. 17 aan elkaar gelijkgesteld! Dit alles om Paulus' boodschap te laten aankomen bij zijn publiek: de Griekse filosofen die hem ondervragen en die hij oproept zich te bekeren nu ze weten wie 'de onbekende god' werkelijk is (vv. 30-31).

Foto 2: Paulus in Athene

Foto 3: Offer te Lystra

Afsluiting

In zowel Hand. 14 als Hand. 17 sluit Paulus' verkondiging nauw aan bij de lokale situatie van zijn publiek. Paulus kiest niet slechts andere woorden voor dezelfde boodschap; de boodschap zelf verandert van kleur al naar gelang de plaats waar hij predikt. In Lystra noemt hij zelfs de opgestane Heer niet! Er is een verband tussen Paulus' reizen en het vloeibare karakter van de boodschap die hij voorstaat: Handelingen promoot een traditie rond de boodschap van de opgestane Heer die niet vastomlijnd en universeel geldig is, maar zich telkens vernieuwt in het licht van nieuwe ontmoetingen en ervaringen. Niet voor niets spreekt Handelingen niet over het Christendom, maar over 'de weg'—ook een reismetafoor! Deze 'weg' is beweeglijk, verrassend en telkens nieuw.

De boodschap die centraal staat

Deze nadruk op het lokale in het universele is al aanwezig in Hand. 2. Het Pinksterverhaal vormt als het ware de opmaat voor wat er later in Handelingen staat te gebeuren: wanneer de Heilige Geest over de discipelen komt, horen alle aanwezigen de discipelen spreken in hun eigen taal (v. 6). De discipelen spreken hier niet allemaal verschillende talen; het is één Geest die hen beroert. Maar ze zeggen ook niet allemaal hetzelfde: hun boodschap wordt verkondigd in de eigen taal van de toehoorders. Deze

dynamiek tussen de universele gemeenschap rond de boodschap van Christus en de lokale vormen die deze boodschap aanneemt, tekent vervolgens de rest van het boek Handelingen. De reisbeschrijvingen die het boek biedt, onderstrepen deze dynamiek: zij nodigen uit om de boodschap die centraal staat, telkens opnieuw te doordenken, te formuleren en je eigen te maken. ■

Over de auteur:

Dr. P.B. (Bärry) Hartog is Postdoctoraal Onderzoeker Vroeg Jodendom en Nieuwe Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit in Groningen. Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op vroeg-Joodse tekstwetenschap (in het bijzonder de Dode Zee-rollen) in de context van de Grieks-Romeinse wereld en op het verband tussen reizen en identiteit in het vroege Jodendom, vroege Christendom en de Grieks-Romeinse wereld.
P.B.Hartog@pthu.nl.

Dit artikel is gebaseerd op een lezing getiteld 'Joodse reizigers in het Romeinse rijk: Tussen globalisering en zelfbehoud,' die ik heb gehouden in het kader van de Week van de Klassieken in Groningen (11 april 2019). Ik ben dank verschuldigd aan Bettina Reitz-Joosse en Saskia Peels, die de Groninger editie van de Week van de Klassieken organiseerden en mij uitnodigden om deze lezing te verzorgen.

Bij de foto's 1,2 en 3

De Handelingen van de Apostelen is een serie van tien wandtapijten die geweven werden door Pieter van Aelst naar kartonschilderingen van Rafael. Ze behoren tot de beroemdste kunstwerken ooit gemaakt en hebben een sleutelrol gespeeld in de verspreiding van de hoogrenaissance buiten Italië. De reeks werd in 1515 besteld door paus Leo X voor de Sixtijnse Kapel, waar ze nog steeds worden opgehangen bij uitzonderlijke gelegenheden. Op de tapijten zijn episodes afgebeeld uit de levens van de apostelen Petrus en Paulus, zoals beschreven in de evangeliën en in de Handelingen van de Apostelen.

